

Bevarande- och Utvecklingsplan

ÖRGRYTE NYA KYRKOGÅRD

Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning
April 2009

ARCHIDEA AB
VARBERGSGATAN 12
412 65 GÖTEBORG

Tel. 031-723 73 60
Fax. 031-40 40 76
www.archidea.se

INNEHÅLL

INLEDNING

HISTORIK

INVENTERINGSRESULTAT

FÖRSLAG PÅ UTVECKLING

BILAGA; GÖTEBORGS KYRKOGÅRDSFÖRVALTNINGS TRÄDINVENTERING 2008

INNEHÅLL

INLEDNING

HISTORIK

INVENTERINGSRESULTAT

FÖRSLAG PÅ UTVECKLING

INNEHÅLL

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL.....	6
OMFATTNING.....	6
METOD	6
UPPLÄGG.....	6
REVIDERING	7
MEDVERKANDE	7
KÄLLOR.....	7
KARAKTÄRSBESKRIVNING.....	8
VÄRDEBESKRIVNING	9
RIKTLINJER.....	10

INLEDNING

SYFTE OCH MÅL

Bevarande och utvecklingsplanen för Örgryte Nya kyrkogård har utvecklats i syfte att fungera som arbetsredskap och samlat kunskapsunderlag vid den långsiktiga förvaltningen och driften av kyrkogården.

Målet är att planen skall fungera som en visuell och praktisk vägledning vid beslut som rör framtida vård- och underhåll samt utveckling av kyrkogården.

Örgryte Nya kyrkogård skall bevaras och utvecklas med utgångspunkt från den struktur och den karaktär som finns inom de olika kvarteren.

Den övergripande målsättningen för Göteborgs kyrkogårdar är att bevarandet och utvecklingen skall ske med utgångspunkt i varje kyrkogårds utvecklingshistoria och karaktär. När de individuella målen fastställts och beaktats minskar risken att kyrkogårdarna likriktas samtidigt som beslutsprocesser för drift och underhåll av varje kyrkogård förenklas.

OMFATTNING

Planen innehåller fakta om den historiska utvecklingen, värdebeskrivningar med tyngdpunkt på kulturhistoriska värden, in-

venteringar av kulturgravar samt beskrivningar av kyrkogårdens befintliga utformning med problem och brister. I visuella planer redovisas mål- och riktlinjer samt förslag till åtgärder för bevarande- och utveckling av kyrkogården.

METOD

För att erhålla ett heltäckande grundmaterial har arkivstudier och okulära platsinventeringar utförts. Planstudier har också varit till hjälp för att få förståelse för området.

Stadsmuseet gjorde en kulturhistorisk inventering år 2000 vilket legat till grund för diskussionen kring bevarandevärda kulturhistoriska gravanordningar och kyrkogårdens karaktär i stort.

Göteborgs kyrkogårdsförvaltnings inventering av träd, som färdigställdes under 2008 har varit till hjälp för framtagandet av förslaget till utveckling av vegetationen.

Efter inledande platsbesök och tidiga förslagsskisser har en diskussion förts med ansvariga och anställda på kyrkogården. Utefter det har idéerna reviderats och ett förslag för bevarande och utveckling tagits fram.

UPPLÄGG

Planen inleds med en karaktärsbeskrivning samt en värdebeskrivning följt av en kortfattad historik. Härfter följer redovisningar av inventeringsresultat gällande kulturhistoriskt intressanta gravvårdar, dels av 2000 års kulturhistoriska inventering med fokus på gravvårdstyper och riktlinjer för bevarande samt vilka gravar av kulturhistoriskt värde som fram till och med år 2008 har återlämnats till förvaltningen. Dessutom redovisas inventeringsresultat från 2008 års kompletterande inventeringar av kyrkogården i sin helhet avseende vegetation, gångar, murar mm.

Till skillnad från den kulturhistoriska inventeringen från 2000 har stor vikt lagts vid träd och växter vars arter redovisas i löptext, förteckningar och plankartor. Avseende gravvårdar redovisas gravvårdstyper och riktlinjer för bevarande samt en dokumentation av förvaltningens registrerade kulturgravar år 2008.

Med illustrationsplaner och fotografier beskrivs och analyseras kyrkogårdens utformning, eventuella skador och brister i sin helhet. Härfter följer på motsvarande sätt förslag till åtgärder redovisade för kyrkogården i sin helhet. Bevarade historiska avtryck har beaktats vid försla-

gen, som exempelvis omfattar generella anvisningar för artval vid förnyelse av trädbestånd och planteringar, justeringar av gångvägar och murar, vårdåtgärder av gravvårdar av kulturhistoriskt värde.

REVIDERING

Planen bör revideras i sin helhet en gång per mandatperiod och minst vart 6:e år för att hållas aktuell. Revidering bör ske i samspråk med verksamhetsledare och personal på Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

MEDVERKANDE

Denna handling har upprättats på uppdrag av Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning. Projektet har genomförts av byggnadsantikvarie Maria Olovsson, byggnadsantikvarie Susanne Karlsson och landskapsarkitekt Anna Widman.

KÄLLOR

Hoberg, B *“Vägledning för inventering av kyrkogårdar och begravningsplatser”*. Arbetshandling 1985-03-18, 1990-01-12

Kulturbistorisk inventering av Göteborgs kyrkogårdar, Rapport 15, Örgryte Nya och Tåns kyrkogårdar, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning, Göteborgs Stadsmuseum 2000

Trädinventering utförd av Göteborgs kyrkogårdsförvaltning 2008, redovisas även som bilaga

Kyrkogårdsförvaltningens hemsida, www.svenskakyrkan.se/goteborg/kgf/

Översiktskarta, www.eniro.se.

Kyrkogårdens gröna kulturarv, Eivor Bucht, Alnarp 1982

“Gröna fakta” Movium SLU, Alnarp ur tidskriften “Utemiljö” 5/2004

Muntliga källor

Christer Mellqvist, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Elise Nässén, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Marit Lorenzen, Göteborgs kyrkogårdsförvaltning.

Johan Andreasson, Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning.

Håkan Junfors, Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning.

KARAKTÄRSBESKRIVNING

Miljöbeskrivning

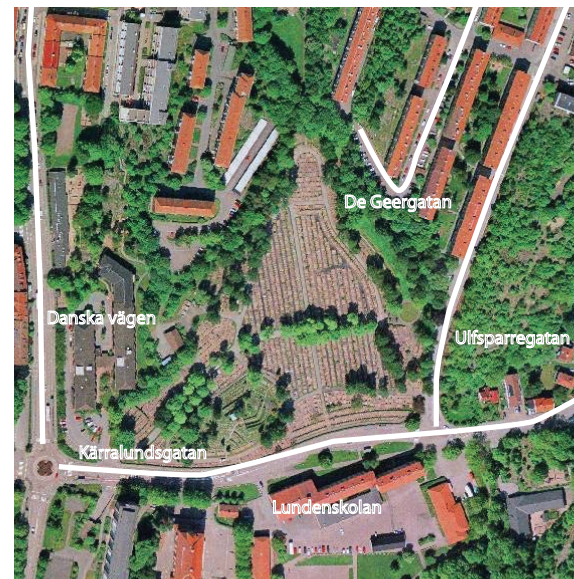
Örgryte Nya kyrkogård ligger i Lunden i Göteborg. Området som vid byggandet av kyrkogården inte låg inom Göteborgs stadsområde, var sparsamt bebyggt. Idag omges kyrkogården av bostadsområden, där funkisbebyggelsen mot nordöst och Gamla Lundensskolan i söder är mest påtaglig. Tack vare att kyrkogården är belägen som i en sänka är den dock relativt opåverkad av att dess närområde har bebyggts och på annat sätt förändrats under årens lopp.

Övergripande karaktärisering

Örgryte Nya kyrkogård har formen av en oregelbunden och organisk triangel. Dess oregelbundna form är avhängt gamla ägogränser. Kyrkogården följer landskapets linjer och ligger som i en sänka mellan berg och sluttningar på två av dess sidor, samt en kulle som ligger i sydvästra vinkeln. På kyrkogården finns förhållandevis få träd. De flesta träden återfinns längs kanterna. Karaktäristiskt för kyrkogården är istället dess många häckar, både rygghäckar och avgränsningshäckar mellan olika nivåer. Kyrkogården har en speciell topografi

med många terrasseringar uppbyggda av stödmurar. Ett annat utmärkande drag är att många istället för att resa gravstenar har låtit gravera in namn och datum direkt i bergväggarna som omger kyrkogården. Gravvårdarna är till allra största delen i sten, främst granit och marmor av relativt traditionella former uppförda i flera av 1900-talets olika gravvårdstyper. De olika topografiska förhållandena har skapat förutsättningar för variation mellan de olika fälten, där plan mark möjliggör räta, långa rader av gravvårdar, medan kullen i fält 6 har en mer omväxlande placering av vårdar med bl.a. mausoléet och individuella skulpturer. Mot uppfarten från kyrkogårdens huvudingång finns istället stora monumentala och utmärkande gravanordningar från tiden kring sekelskiftet 1900.

Örgryte Nya kyrkogård ligger inte i anslutning till Örgryte Nya kyrka, på kyrkogården finns inte heller några andra byggnader förutom en ekonomibyggnad med personalutrymmen.

Flygbild över området hämtad från eniro.se

VÄRDEBESKRIVNING

Till grund för följande värdebeskrivning ligger Riksantikvarieämbetets system för kulturhistorisk värdering. Systemet bygger i korthet på en struktur med olika delbegrepp (grundmotiv) uppdelade i dokumentvärden och upplevelsevärden. (Kulturmiljövårdens bebyggelseregister, beskrivning, Riksantikvarieämbetet, 1998).

Kyrkogårdens kulturhistoriska värden som helhet

Övergripande struktur med murar, gångar, vattenposter och vegetation har en kontextuell och historisk förankring av högt kulturhistoriskt värde.

Gravanläggningarnas kulturhistoriska värden

Det är av stort kulturhistoriskt värde att kyrkogården visar exempel på begravningsseder från 1800-talets slut till idag. Gravvårdar i olika stilar från olika perioder skapar en levande historisk miljö bland fält, gångsystem och vegetation av högt miljöskapande och karaktärsmissigt värde.

Utbredningen av gravvårdarna har under årens lopp skapat en kyrkogård

som karaktärsmissigt grovt kan delas in i fyra delar. Inom de äldre kvarteren blandas de allra äldsta högresta gravstenarna med främst vårdar från 1940–60-tal av modernistiskt lägre och slätare snitt. Kullen med kvarter 6 utgör urngravsområde, uppdelning av kist- respektive urngravar samt ett mausoleum och rumsskapande arrangemang av gångstråk, avsatser och planteringar. Övriga kvarter rymmer gravvårdar främst från efterkrigstid samt ännu senare tillkomna med mer homogen utformning. Dessa olika årsringar inom kyrkogårdsmiljön utgör tidsdokument av kulturhistoriskt värde.

Bland kyrkogårdens gravstenar från tiden före 1950-talet finns yrkeskategorier angivna som speglar bygdens mångfaldiga befolkningsunderlag. Kategorier såsom Göteborgs närhet till havet (sjökapten, sjöingenjör), Järnvägen (tågmästare, järnvägstjänsteman, konduktör, stationskarl) och Skolväsendet (lärare, rektor) går att avläsa, men även en mängd andra yrken finns representerade (byggnadssnickare, apotekare, färgmästare, nattvakt osv.). Kända personer såsom Wilhelm Friberg; grundare av ÖIS, samt Douglas Håge; skådespelare, ligger också begravda

här. Sammantaget är detta ur ett lokalhistoriskt perspektiv mycket intressant och förstärker kyrkogårdens social- och personhistoriska värde.

För ytterligare beskrivning av gravvårdarnas kulturhistoriska värden se även "Inventeringsresultat" s. 20-25 samt "Kulturhistorisk inventering 2000, rapport 15".

Homogena, låga gravvårdar i västra delen av kvarter 11. Mer varierande karaktär i kv. 6 (lägre del).

RIKTLINJER

Bevarandeförslaget för Örgryte Nya kyrkogård är i den Kulturhistoriska inventeringen från 2000 utformat så att det omfattar kyrkogårdens övergripande karaktär med planform, gångsystem, omgärdning och vegetation samt fältens gravanordningar. Beträffande de enskilda gravvårdarna gjordes ett urval av dessa efter bestämda kriterier. Särskilt utpekade gravar ämnade säkerställa bevarandet av kyrkogårdens karaktär. Nedan följer en uppdaterad och reviderad version av riktlinjerna från år 2000, som ämnar definiera och specificera vad inom kyrkogården som är särskilt bevarande- och eftersträfvansvärt.

Riktlinjer för kyrkogården som helhet

- Kyrkogårdens planform ska bevaras, årsringar visar på kontinuitet.
- Kyrkogårdens variation vad gäller fördelningen av hårdgjorda ytor och gräsytor, skall bevaras. Enformighet i materialval på de olika fälten bör även fortsättningsvis undvikas. Ytor på och vid sidan av gravar bör skilja sig i färg och/eller struktur.
- Befintligt gångsystem skall bevaras.

Idag är gångarna i fält 1-4 samt mellan de olika fälten belagda med asfalt. Fler gångar får ej asfaltbeläggas. Inuti fält 5-16 består gångarna av grus, gräs eller plattor, alternativt till asfalt är viktiga karaktärskapare.

- Omgärdningsmur (söder, delar av öst samt väst) samt äldre entréer med grindstolpar skall bevaras och underhållas med lämpliga metoder.
- Äldre vattenposter skall bevaras.
- Kyrkogårdens vegetation är en viktig del av kyrkogårdens karaktär. Speciellt bevaransvärt för Örgryte Nya kyrkogård är dess rygghäckar, de naturlika kantpartierna, och allén av lönn längs stora gången. Även de äldre tallarna och boken på kullen i kvarter sex, har stor arkitektonisk betydelse för kvarteret och bör bevaras. Generellt gäller att äldre träd skall bevaras och att skadat växtmaterial byts ut mot likvärdigt.
- Den kulturhistoriska inventeringens förslag till bevarande av enskilda gravar från 2000 skall följas. Urvalet bör dock revideras i samråd med Göteborgs Stadsmuseum eller liknande kompetens vart 6:e år. Antalet gravar av särskilt

kulturhistoriskt värde skall vara praktiskt möjligt att förvalta.

- Buxbomshäckar, sedumtäckta gravplatsytor samt gravvårdar med skulpturer skall bevaras och vårdas.
- Nya tillskott av gravanordningar bör i första hand ske på befintliga tomma gravplatser med eller utan stenram, med hänsyn till omkringliggande gravanordningar.
- Återlämnade stenramar utan vård bör bevaras men kan återupplåtas. Vid uppförande av ny vård skall hänsyn tas till karaktär och äldre gravanordningar på plats.
- Samtliga gravanordningar äldre än 1910 skall bevaras och vårdas på plats, och bör om möjligt inte återupplåtas.
- Återupplåtes gravanordningar äldre än 1910 bör detta göras med kunskapsberedande information från kyrkogårdsförvaltningen.
- Avlägsnande eller väsentlig förändring av gravvårdar i förvaltningens ägo som tillskrivs kulturhistoriskt värde kräver länsstyrelsens tillstånd.

Fältvis

- Fält 1-4, 6 (västra delen), 7 (de två övre delområdena, 8, 9, 10 och 11):
 - Återtagna gravanordningar bör återanvändas.
 - Vid nytillskott av gravanordningar skall detta ske i kistgravsformat och de skall placeras så att de tar hänsyn till fältets övergripande struktur.
 - Rygghäckarna är rumskapande och skall bibehållas liksom allé- och solitärträd som ger karaktär åt fälten.
- Fält 6:
 - Rumsskapande arrangemang i form av gångstråk, avsatser och planteringar bör även framgent bibehållas.
 - Uppdelning i kist- respektive urngravar inom kvarteret bör framgent bibehållas. Nyttillkomna gravar skall utformas i enlighet med befintliga gravvårdar i det aktuella gravplatsområdet.
 - Mausoléet skall bevaras i befintligt skick. Det skall inte genomgå några genomgripande förändringar utan vårdas som en kulturhistoriskt värdefull gravvård.
- Fält 5, 7 (nedre del), 12, 13, 14, 15, 16:
 - Nyttillkomna gravvårdar skall utformas i enlighet med befintliga så att kvarterens homogena karaktär bibehålls.

Riktlinjer för enskilda gravvårdar med stort kulturhistoriskt värde

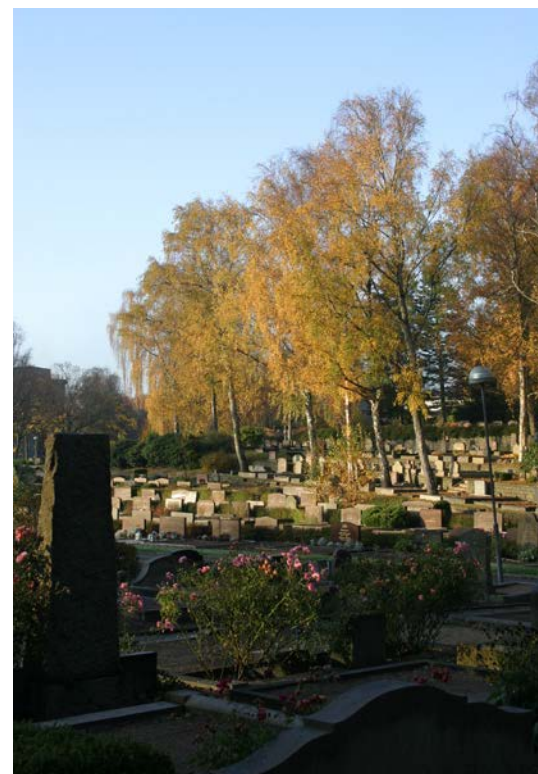
Gravvårdar som tillskrivs ett stort kulturhistoriskt värde skall bevaras för framtiden. De är utvalda av Stadsmuseet (2000) som representanter av olika stilar från olika perioder. Detta innebär följande:

- Samtliga gravvårdar inom kategorin skall vårdas, dvs. skadade gravvårdar skall lagas. Buxbomshäckar och sedumtäckta ytor skall skötas.
- Inga gravvårdar inom kategorin bör flyttas eller avlägsnas.

För vidare diskussion kring riktlinjer se kapitlet Förslag på utveckling, sidan 48.

Kyrkogården sedd från västra huvudingången.

Kyrkogården sedd från öster.

INNEHÅLL

HISTORIK

ÖRGRYTE NYA KYRKOGÅRD	14
ALLMÄN HISTORIK ÖVER KYRKO- GÅRDARS UTVECKLING	15
BYGGNADER	16

ÖRGRYTE NYA KYRKOGÅRD

Från omkring mitten av 1200-talet ingick häraderna Örgryte, Sävedal, Vättle och Hising i ett prosteri tillhörande Skara Stift. När Göteborg grundades 1621 bildade Örgryte annex till Gustavi domkyrkoförsamling, men efter 1712 bildades istället ett pastorat tillsammans med Hospitalsförsamlingen, och Örgryte kom att bli en självständig församling. Som en följd av kommunsammanslagningen 1922 införlivades församlingen 1939 med Göteborgs kyrkliga samfällighet.

I början av 1880-talet uppgick Örgrytes församlingsbort till ca 7000, varför Örgryte gamla kyrka med sina 400 platser kom att bli allt för liten. Begravningsplatsen intill Örgryte gamla kyrka var också i det närmaste fullbelagd. Den nya kyrkan kom att byggas 1890, då i en lantförsamling, omgiven av åkerarealer. Kyrkogården var man tvungen att förlägga längre bort, vilket vid kyrkorådets sammanträde 1 november 1887 beslöts bli på Lundens hemman, tillhörande församlingen.

Kyrkogården

Kyrkogården invigdes 1890, och har i princip behållit de yttre gränserna intakta från grundandet fram till idag. De äldsta gravvårdarna är placerade i mittdelen (f. 1-4) samt i de västra fälten längs huvudgången (f. 5, 10, 11). Under efterkrigstiden, då urnsättning blev allt vanligare, utvidgades gravvårdarnas placering successivt upp på kullen (f. 6) samt mot de norra slänterna (f. 12-13). Viss bergsprängning genomfördes för bättre markberedning. De senaste gravplatserna har placerats direkt öster och söder om befintliga fält (f. 14, 15, 16). (Muntlig källa, Håkan Junfors)

Illustration över områden inom kyrkogården som kommit att användas under 1890-1940, 1940-1980, samt 1980-idag.

ALLMÄN HISTORIK ÖVER KYRKOGÅRDARNAS UTVECKLING

Fram till medeltiden begravdes de avlidna intill gården de tillhörde. Med kristendomens införande förändrades dock gravskicket. Till kyrkan kom kyrkogården att höras, vilket sågs som en helig plats och medlemmarna i varje byalag begravdes områdesvis. Så småningom delades kyrkogården upp utifrån bygdens hemman.

Någon vegetation som vi är vana vid fanns inte de första 1000 åren, det kunde finnas en ängsyta med enstaka träd som samsades om platsen med resta gravmonument av trä.

Att använda kyrkorummet för gravsättningar började också förekomma under medeltiden. Kyrkogården användes inte bara som begravningsplats utan sågs som en allmän plats där möten, sammankomster och handel kunde bedrivas. Träden fungerade som lövtäkt, vårdträd och kreatursfoder och därför hamlades de med jämna mellanrum. Trädarterna var oftast alm, ask och lind. Träden på våra kyrkogårdar idag berättar således om en lång kontinuitet av tradition och kulturhistoria!

Jesper Svedberg (1653-1735) var en föregångare inom kyrkogårdsförnyelsens område. Han återupptog Luthers syn på att kyrkogården skulle flyttas ut från staden och hänvisade till Bibeln där det beskrevs hur gravplatserna låg i det fria. Svedbergs idealbild var just en trädbeskuggad örtagård med plats för andakt där träden och växterna utgjorde en påminnelse om människans eviga liv.

1805 beslöt Gustav IV Adolf att förbjuda gravsättningar inne i kyrkorummen och att ha kyrkogårdar inne i de trånga städerna p g a sanitära olägenheter. Även riksdagen tog ett liknande beslut 10 år senare. Nu började kyrkogårdarna planeras efter raka och symmetriska gångsystem, tydliga och regelbundna kvartersindelningar samt omsorgsfullt anlagda trädkransar. Traditionen med gravplatser inne i kyrkorna förbjöds definitivt 1874.

Storbritannien var det stora föregångslandet beträffande kyrkogårdarnas vegetation. Under 1700-talet influerades vi av dem att plantera mycket växter på kyrkogårdarna. De var med sin natursyn och kyrkogårdsromantik ett inspirationsland i sammanhanget. Sverige importerade

många olika av exotiska träd till kyrkogårdarna under mitten av 1800-talet, särskilt de hängande sorterna som förstärkte det brittiska, kyrkoromantiska temat. Till dessa räknas bl a alm, björk, bok, gullregn, pil och poppel. 1800-talets industrialism präglar också kyrkogårdarna genom bl a materialvalet till gravvårdarna. Kors, staket och grindar utfördes av gjutet järn. Även stenhuggarna utökade sitt stensortiment. Det vi idag förknippar med äldre kyrkogårdar formades ofta i slutet av 1800-talet. De raka och symmetriskt utformade kvarteren samt vårdade gravar i enskild ägo är ett utslag av 1800-talets stadsplaneideal.

BYGGNADER

Örgryte Nya kyrka

Då behovet av en ny kyrka blev akut under 1880-talet kontaktades förmögna Örgrytebor för donationer till ett nytt kyrkobygge. Trots att platsen för bygget kom att ligga något avsides från de tätast bebyggda delarna av församlingen valdes Svaleberget på hemmanet Bös ägor på grund av bra grundförhållanden utan krav på större pålningsarbeten. Kyrkan invigdes 6 juli 1890, ritad i gotisk stil av Adrian Chrispin Petersson, uppförd av byggmästare F O Petterson. Det är en korskyrka med öppen takstol och välvt femsidigt kor, uppfört i tegel i tidstypisk gotisk stil.

Två kyrkklockor från 1889 skänktes ganska omgående av bryggeriägaren J. W. Lyckholm. En renovering genomfördes 1937 under arkitekt Axel Forsséns ledning, då bl.a. predikostolen flyttades. Den ursprungliga altaruppsatsen (uppförd av bildhuggaren och skulptören Carl Johan Dyfverman) ersattes av ett nytt på 1950-talet (utfört av Thor Fagerkvist). Därefter har renoveringar genomförts 1974 och 1990 främst inriktat på underhållsarbeten men också för att skapa bra akustiska förutsättningar samt återföra ursprunglig färgsättning och dekor.

Örgryte nya kyrka. RAÄ, Staffan Westergren 2004.

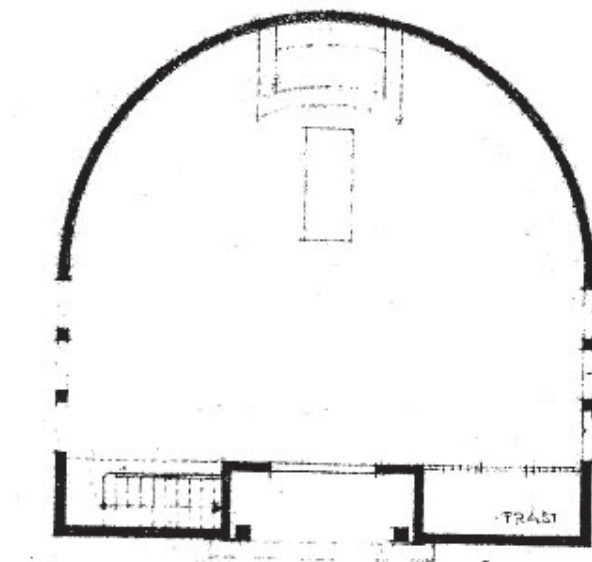
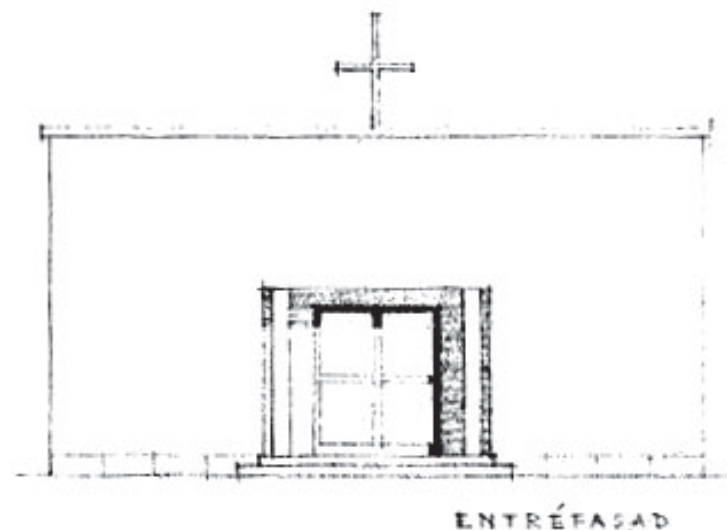
Övriga byggnader

Kyrkogården är placerad friliggande knappt en kilometer nordöst om själva kyrkobyggnaden. Ett begravningskapell och en bisättningsbyggnad uppfördes 1938, ritat av arkitekt G. Ålander i modernistisk stil. En tillbyggnad av denna planerades 1973, men 1981 ansökte istället Göteborgs Kyrkoförvaltning om rivning av kapellet vilket länsstyrelsen beviljade. Länsstyrelsen påpekade dock att begravningskapellets monumentala avslutning av kyrkogårdens mittgång borde ersättas av annan konstruktion för att inte alléns avslutning skulle bli för abrupt.

Idag finns enbart en ekonomibyggnad placerat på nordvästra delen av kyrkogården, uppförd 1984 i rött tegel och sadeltak med taktegel.

Dagens ekonomibyggnad, foto från 2008.

Kapell uppfört 1938, rivet 1981. Ritningar Göteborgs Landsarkiv, Örgryte kyrkoarkiv.

INNEHÅLL

INVENTERINGSRESULTAT

GRAVVÅRDSTYPER	20
GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE	22
ENSKILDA KULTURGRAVAR	23
VEGETATION	26
ENTRÉER, MARK MM	33
UTRUSTNING	36
BELYSNING	38

INVENTERINGSRESULTAT

GRAVVÅRDSTYPER

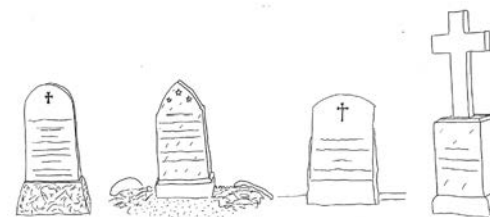
De äldsta gravvårdarna på Örgryte Nya Kyrkogård restes i slutet av 1800-talet med typiska grovhuggna vårdar i granit med slät, polerad framsida eller inskriptionsfält. Dessutom förekommer svarta, polerade obeliskformade vårdar med massiva postament och förgylld inskription - vanligt fram till början av 1900-talet. Anmärkningsvärt är den totala avsaknaden av järnkors eller omgärdande järnstaket, annars så vanligt från 1800-talet mitt fram till sekelskiftet. Stenramar är dock vanligt förekommande.

Monumentala obelisker, avhuggna kolonner och höga, grovhuggna stenar fortsätter att dominera utformningen från 1900-talets början fram till 1930-talet. Även mer individuellt utformade gravvårdar börjar förekomma, bl.a. kopparskulpturer. 1910-1920 karaktäriseras av både låga, grovhuggna gravstenar med tillhörande stenram och högre klassicistiskt utformade stenar med dekor i relief eller tandfriser.

Under modernismen är gravstenarna ofta tillverkade i diabas eller grå granit, med helt eller delvis polerade framsidor och facettslipad dekor. Ofta kröns stenarna av fronton, och dekor förekommer i form av facklor, urnor och bladrankor.

Under efterkrigstiden dominerar låga, breda gravstenar i blankpolerad granit med enkla stenramar av mycket homogen karaktär.

Efter 1960-talet har gravvårdarna fått en friare utformning i form av naturstenar, liggande gravstenar eller resta gravstenar med relativt lika utformning. Dessutom har delar av berget i fält 6 och 12 använts som inskriptionsyta, något som idag inte längre tillämpas.

Några av kyrkogårdens äldsta gravvårdar återfinns i fält 1-4, 6,7,8 och 12. Vanligt under slutet av 1800-talet är vårdar i granit med grovhuggna sidor och slät, blankpolerad framsida eller enbart blankpolerat inskriptionsfält.

Högre stenar, obelisker och kolonner delar utrymmet med mer klassicistiskt utformade gravstenar mellan 1900-1930. Dessutom förekommer allt mer individuellt utformade vårdar. Den första kopparskulpturen på nedre raden är placerad uppe på kullen i fält 6 och är synlig från stora delar av kyrkogården.

Ett karaktäristiskt särdrag är inskriptioner direkt i berget.

Sedumklädda stenramar samt liggande gravvårdar utgör mindre vanliga variationsdrag.

Östra delen av fält 11. Flera gravvårdar från 1900-1930-talen har framträdande och monumental karaktär.

Fält 1-4 består främst av låga och breda gravstenar av homogen karaktär.

GRAVAR AV KULTURHISTORISKT VÄRDE

Kulturgravar

Göteborgs kyrkoförvaltning förvaltar två kulturgravar på Örgryte nya kyrkogård, enligt utdrag ur gravregistret i maj 2008. De har i enlighet med de riktlinjer som anges i den kulturhistoriska inventeringen från 2000 inte återupplåtits till nya ägare då de tillskrivs ett kulturhistoriskt värde. Dessa två kulturgravar finns markerade på kartan nedan.

Fält	Grav
Fält 11	nr 25
Fält 4	nr 34

Karta över kyrkogårdsförvaltningens kulturgravar, Göteborgs Kyrkogårdsförvaltning 2008.

ENSKILDA KULTURGRAVAR

I samband med upprättandet av BoU-planen 2008, inventerades de gravar som betecknas kulturgravar i gravregistret, dvs. de gravar som står med i gravregistret och som sköts av kyrkogårdsförvaltningen då de bedöms ha ett kulturhistoriskt värde. Inventeringen genomfördes med syfte att registrera skador och vårdbehov. För vidare skötselråd generellt se Stadsmuseets rapport 15, s 47ff.

En bedömning har också gjorts av det urval av gravar som kyrkogårdsförvaltningen har genomfört utifrån den kulturhistoriska inventeringens uppsatta riktlinjer för bevarande från 2000. Av de två kulturgravarna skulle grav 34 i fält 4 kunna återupplåtas. Detta enligt riktlinjen att ny vård inom befintlig stenram kan resas men med hänsyn till karaktär och äldre gravanordning på plats. Dessutom bör kyrkogårdsförvaltningen stå som kunskapsberedande instans. Placering och utformning av komplettering eller nytillskott på befintlig gravanordning skall göras på ett varsamt sätt så att gravplatsens och kyrkogårdens karaktär som helhet bevaras och inte förvanskas. Befintlig vård och ram skall bevaras på plats och inte flyttas.

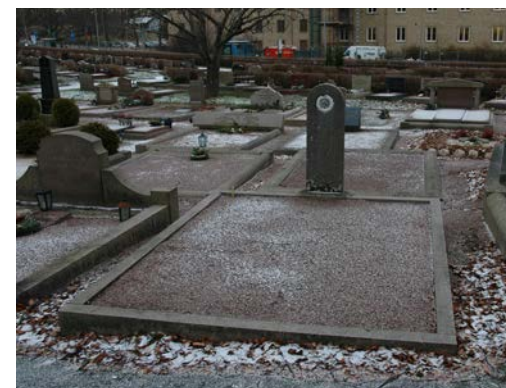

FÄLT 11, GRAV 25

Överflödigt grus runt graven bör tas bort. Lönnens rotsystem mot västra långsidan har påverkat basen och spräckt den på mitten. Grus i sprickorna skall tas bort och fog sättas till för att stoppa kommande frostsador. Översyn bör göras kontinuerligt.

Rotsystemet påverkar stenramen.

FÄLT 4, GRAV 34

Glipor på grund av sättning har tidigare åtgärdats men bör ses över kontinuerligt för att undvika framtida frostsador. Bortfall av kransens keramikmaterial bör åtgärdas.

Keramikkrans.

Övriga gravar av kulturhistoriskt värde

Förutom de Kulturgravar som förvaltas av Göteborgs kyrkogårdsförvaltning finns i den kulturhistoriska rapport som utfördes 2000 (Göteborgs Stadsmuseum, Rapport 15) utpekade gravar med stort kulturhistoriskt värde som förvaltas av privata gravrättsinnehavare (se under rubriken ”riktlinjer” i inledningskapitlet s. 10-11). Dessa beskrivs i inventeringen ha ett omistligt värde som skall bevaras för framtiden. Urvalet baseras på kriteriet att de utgör representanter av olika stilar från olika perioder.

Exempel på gravar som pekats ut som vårdar med omistligt värde och som i sin helhet måste bevaras för framtiden. Fält 12 (Håge) samt fält 11, nr 16 (Friberg).

Exempel på gravar som pekats ut som vårdar med omistligt värde och som i sin helhet måste bevaras för framtiden.
Ovan från vänster: fält 13, nr 30, 21, fält 11 nr 93., fält 11, och 23.

Inventeringsplan Träd

- Björk
- Annat lövträd
- Barrträd
- Prydnadsträd

VEGETATION

Texten bygger dels på iakttagelser vid platsbesök och dels på den trädinventering som gjorts av Göteborgs kyrkogårdsförvaltning (se bilaga i slutet av rapporten).

Örgryte Nya kyrkogård är en relativt stor kyrkogård, med ganska mycket grönska. Dock finns få stora träd och det finns ingen traditionell trädkrans. Det mest framträdande sammanhängande linjära element som finns är en allé av skogslönn (*Acer platanoides*) längs huvudstråket. Dessutom finns ett antal mer eller mindre solitära individer som koncentreras framförallt till kyrkogårdens mer skogslika kantpartier och till kullen som är belägen i kyrkogårdens sydvästra hörn. Träden på kullen är särskilt viktiga då de syns från hela kyrkogården. Det i särklass vanligaste trädet på kyrkogården är just björk, en art som inte blir så gammal. Därför är det hög tid att fundera på vad som skall ersätta björkarna. Kännetecknande för kyrkogården är annars de många rygghäckarna av olika arter.

Inramning

Kyrkogården har ingen traditionell trädkrans utan omfamnas istället delvis av skogslika partier med berg i dagen och spridda träd, främst björk.

Södra sidan som går längs Kärralundsgatan kantas av en halvmetershög måbärshäck innanför kyrkogårdsmuren. Längs delar av östra sidan sträcker sig en gräsbevuxen slänt. Denna slänt är inte stabil och jorden har rasat vid flera tillfällen. Slänten utgör således ett säkerhetsproblem såväl som ett estetiskt problem och bör få en annan utformning.

Slänten, i bakgrunden syns sättningarna

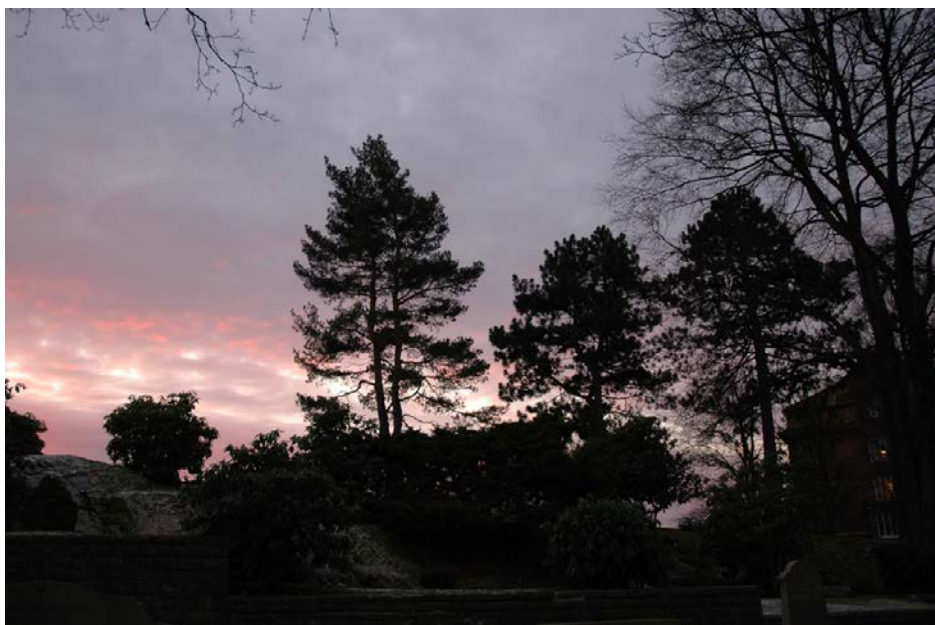
Ett av skogslika kantpartierna

Allén

Allén består idag av 25 lönnar (varav 24 skogslönnar och en tysklönn). Många av lönnarna som utgör allén är äldre än hundra år och allén antas därför vara ursprunglig. De flesta av träden uppges vara i gott skick, flera individer saknas dock för att allén skall vara sammanhängande.

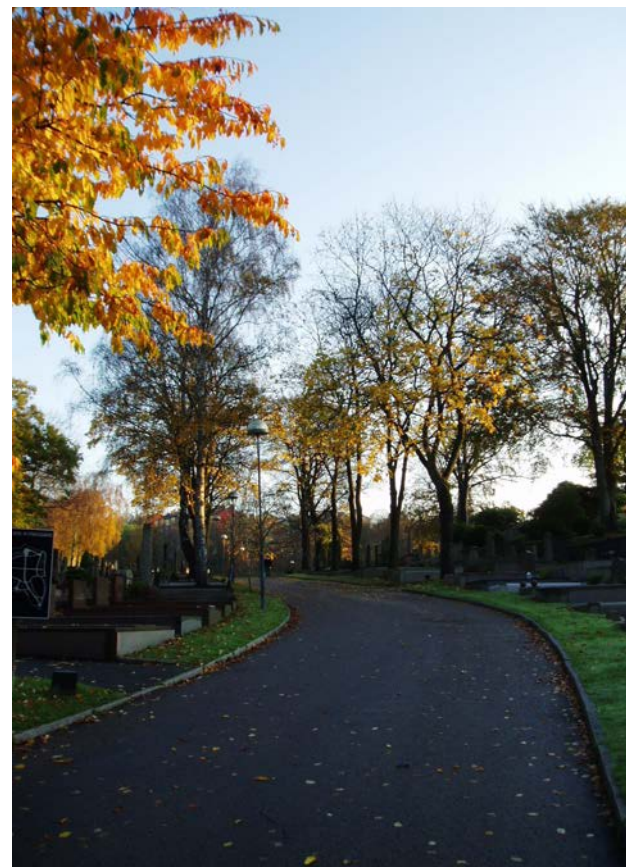
Kullen

På kullen i fält 6 finns flera träd som är värdefulla för hela kyrkogården, det gäller bland annat svarttallarna, bokarna och hemlocken vars siluetter mot himlen syns från nästan hela kyrkogården. Samtidigt utgör de inramande element tack vare sin upphöjda placering i kyrkogårdens nederkant.

*T. v: Svarttallarna
på kullen*

*T. h: Lönnallén i
höstfärger*

Kapellplatsen

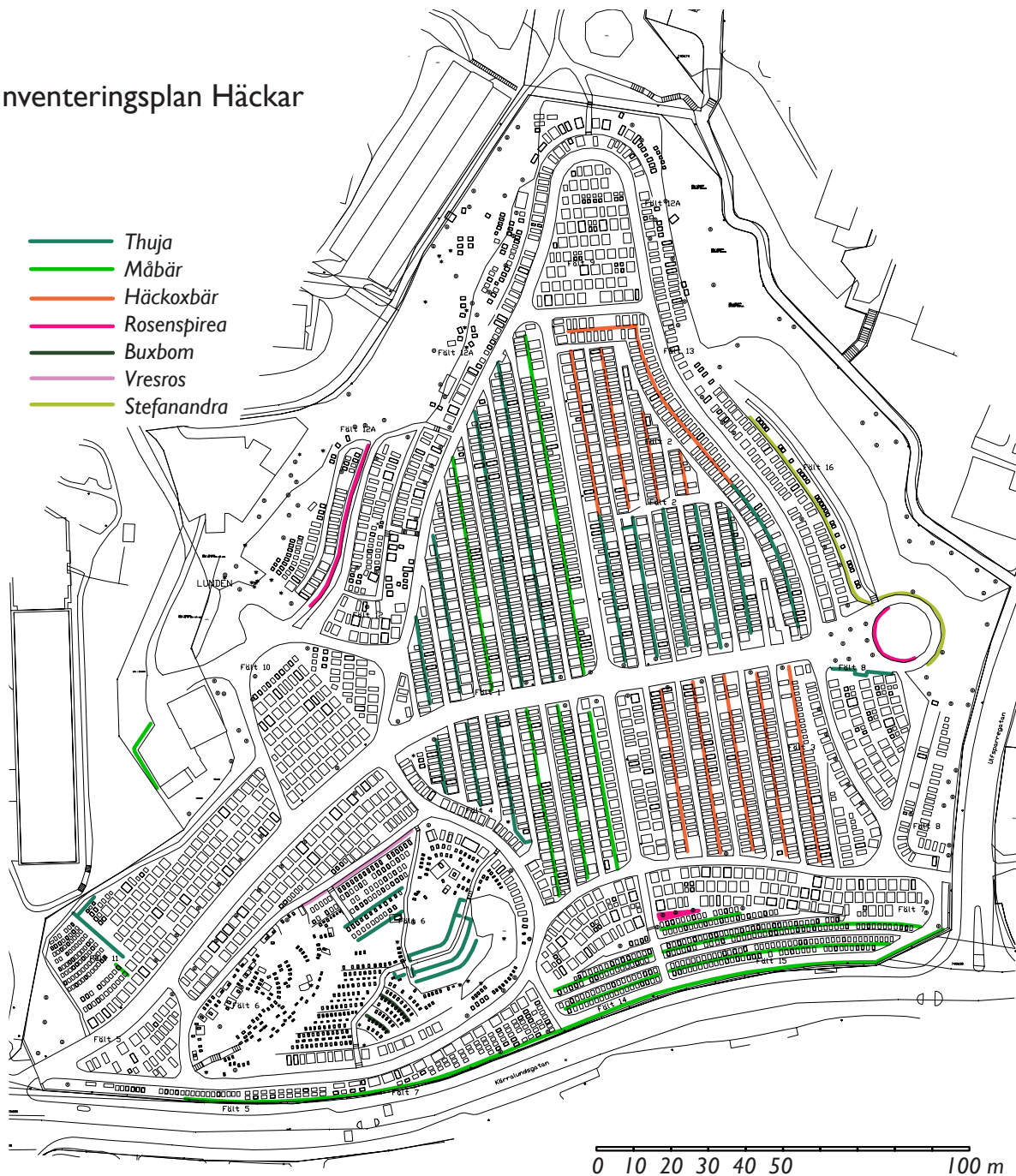
De åtta hagtorn som idag står framför kapellplatsen har alla nedsatt kondition. De små träden växer i hål i asfalten och där träden försvunnit har de efterlämnat små tussar med markrosor och gräs. I övrigt består platsen av en cirkelformad gräsmatta, delvis kantad av rosenspirea. Cirkeln omsluts i sin tur av en promenadgång och en stödmur med stefanandra.

Kapellplatsen som avslutning på allén

Inventeringsplan Häckar

- Thuja
- Måbär
- Häckoxbär
- Rosenspirea
- Buxbom
- Vresros
- Stefanandra

Häckarna

I fält 1-4 samt 14-15 finns rygghäckar mellan nästan alla gravrader. Häckarna består av thuja, oxbär eller måbär och är mycket välskötta.

I fält 6 finns flera häckar som fungerar mer som rumsindelare eller som förstärkande komplement till stödmurar som de två buxbomshäckarna.

Thujahäckarna i fält 6.

Utblick över fält 3 och 4 där rygghäckarna syns tydligt.

Thujahäckar närmast och oxbärshäckar i fält 2.

Buxbomshäckar i fält 6.

Inventeringsplan Entréer, mark mm

ENTRÉER MARK MM

Entréer

In till Örgryte nya kyrkogård finns tre entréer, en i varje hörn av triangeln. Huvudentrén ligger i sydvästra hörnet och består av tre grindstolpar i granit som delar in den breda öppningen i två. En för fotgängare och en för bilister. I det sydöstra hörnet ligger också en entré som är anpassad för bilar. Den har en svart järngrind som är fasthakad på två grindstolpar i granit. Denna grind är också gränsen för kyrkogårdsmurens sträckning. Efter grinden sträcker sig sedan ett enkelt gunnebostängsel. Entrén som är belägen i det norra hörnet av kyrkogården består bara av en mycket enkel trappa som leder ner bland gravkvarteren.

Entrén i sydöstra hörnet

Entrén i norr

Kyrkogårdens huvudentré i sydväst.

Gångar och markbeläggning

Gångsystemet på Örgryte Nya kyrkogård består till största del av asfalterade gångar av olika bredd. Gångarna är ofta inte raka, utan anpassade till landskapet. De enda raka gångarna är de i nord-sydlig riktning inne i fält 1-4. Bortsett från asfalt finns både grus, gräs och plattor som markbeläggning. Gångarna är på vissa ställen kantade med kantstöd i granit, på andra ställen av naturstenar.

De flesta av gravfälten på kyrkogårdens centrala delar är belagda med grus, med kantlister och små överblivna ytor av gräs. Trots stora hårdgjorda ytor känns kyrkogården ändå inte som en stenöken mycket tack vare dessa gräsremсор och rygghäckarna. I de naturliga partierna i periferin har fälten relativt nyligen besatts med gräs, något som stämmer väl in med den naturliga vegetationen. Även kullen i fält 6 är gräsklädd liksom fält 15 och delar av fält 3, 5, 13 och 14.

Gångar med gräsyta i fält 15.

Grusbelagt fält med gräskant.

Slingrande gång belagd med naturstensplattor i förgrunden och raka asfaltgångar i bakgrunden

Platser

Där kyrkogårdens kapell en gång stod finns idag en cirkelformad plats. Platsen avslutar kyrkogårdens huvudgata och var tänkt att utformas med en monumentalitet som kunde ersätta kapellet. Platsen har dock inte den digniteten idag, utan består av häckplanteringar runt en gräscirkel och ett antal hagtorn framför.

Murar och trappor

Hela kyrkogårdens struktur bygger på ett system av murar, terrasseringar och trappor. På så sätt har man tagit vara på platsens speciella terräng. Ett annat led i detta är att man på sina ställen använt den befintliga berggrunden för inskriptioner i stället för vanliga gravstenar.

Längs alla längre trappor sitter enkla räcken i olika utföranden. De äldre är i svartmålat smide, medan de yngre är av ännu enklare snitt i galvaniserad metall.

Ett par olika exempel på kyrkogårdens många trappor. Även räckena är olika utformade.

UTRUSTNING

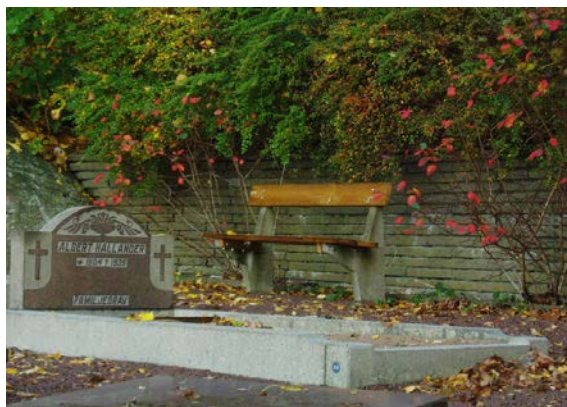
Bänkar

På kyrkogården finns många olika modeller av bänkar. Det senaste tillskottet är en bänk som är tillverkad helt i plast och som skall vara tålig mot vandalism och inte kräva mycket underhåll. Rent estetiskt lämnar bänken dock en del att önska.

Skyltar

Kyrkogårdens skyltsystem består av orienteringskartor vid entréerna och mindre stenar där fältnumret är inhugget. Små skyltar som upplyser om ordningsregler finns kvar sedan gammalt.

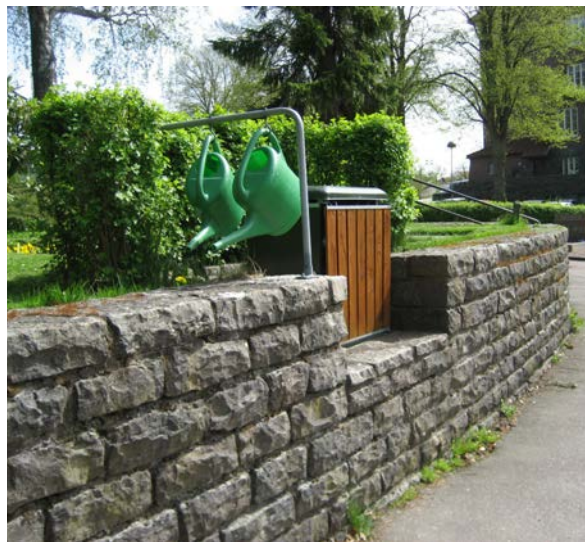
I spalten till vänster ett urval av befintliga bänkar. Den översta bör bevaras då den utgör ett traditionellt inslag i miljön. Den understa bilden visar den nya plastbänken.

Överst till höger, en liten ordningsskylt och underst den stora orienteringskartan och den lilla stenplatta som visar fältnummer.

Vattenposter/miljöstationer

På kyrkogården finns många platser där man kan hämta vatten och slänga skräp. Dessa platser är utformade på flera olika sätt. Vissa är murade konstruktioner, andra är häckomgärdade. De murade karn är kulturhistorisk värdefulla och omgärningshäckarna stämmer väl överens med kyrkogårdens karaktär som i övrigt baseras mycket på häckar. Gemensamt för båda typer är att de passar bra in i kyrkogårdens miljö.

Exempel på plats för avfall och vatten.

Miljöstation/vattenpost med murat vattenkar.

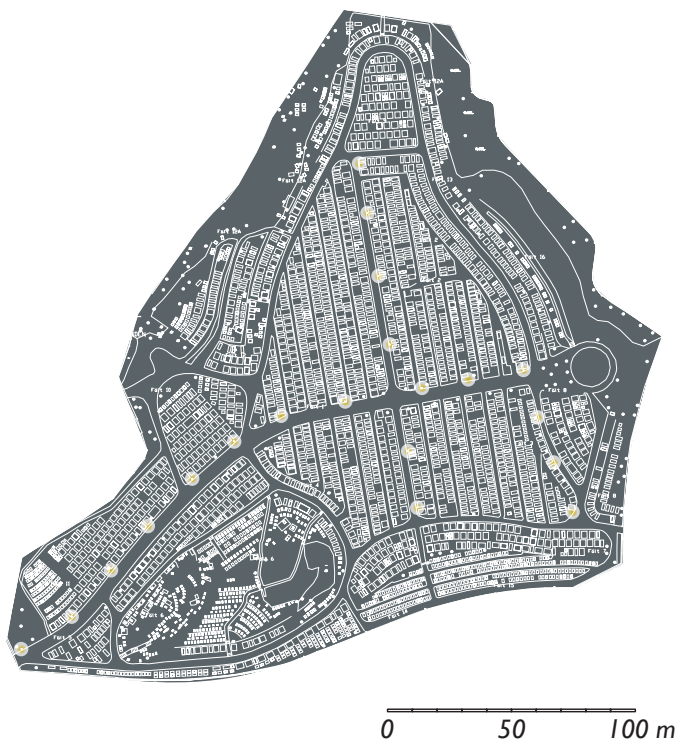

Exempel på häckomgärdad vattenpost. Lite längre bort står sopkärl som också är omslutna av häckar.

Ensam vattenpump

Inventeringsplan Belysning

Planen ovan visar befintlig belysning och bilden visar befintlig stolpe och armatur.

BELYSNING

Befintlig belysning finns längs allén och ner mot den östra entrén samt längs kyrkogårdens norr-södergående mittaxel. De enkla armaturerna är monterade på stolpar i galvat stål och bestyckade med kvicksilverlampor som ger ett kallt och ogemytligt sken. Kviksilverlampor har dessutom en dålig färgåtergivningsförmåga, något som blir extra tydligt på hösten när det är så mycket färger ute. Armaturen är dessutom ineffektiv och ger sämre belysning trots att lampan har en effekt på 70 watt. Kyrkogården är relativt väl upplyst delvis med hjälp av bland annat Kärralundsgatans gatubelysning, men det finns vissa områden och stråk som borde lysas upp bättre. Ett exempel på när man kan känna sig otrygg är att man med belysningens hjälp leds ut i ett mörkt område. Det gör också att man kan få svårt att uppfatta rummets gränser, det vill säga orienterbarheten på platsen blir sämre. En uppdatering av belysningen skulle dock ge både ett mer estetiskt intryck och utgöra ett mer ekonomiskt och miljömässigt hållbart alternativ.

INNEHÅLL

FÖRSLAG PÅ UTVECKLING

VEGETATION.....	40
GÅNGAR OCH ENTRÉER MM	42
BELYSNING.....	44
UTRUSTNING	46
GRAVANORDNINGAR.....	47

FÖRSLAG PÅ UTVECKLING

Utvecklingsplan Vegetation

VEGETATION

Denna kyrkogård har en ganska speciell karaktär som bygger på rygghäckar och naturlika kantpartier. Kyrkogårdens centrala delar är mycket öppna, och detta är ett uttryck bör behållas. Dock bör man betänka att kyrkogårdens relativt lilla trädbestånd till stor del består av björk, ett trädslag som inte blir så gammalt. För att slippa hamna i en situation där flertalet stora träd på kyrkogården försvinner bör en plan för att successivt plantera in nya träd upprättas så snart som möjligt.

Allén

Lönallén som kantar huvudgången består idag av fragment av den forna sträckningen. De flesta av de kvarvarande träden är dock i gott skick. Det vore en betydande insats för kyrkogården, om allén kunde kompletteras med nya individer av arten skogslönn (*Acer platanoides*). Eftersom merparten av kyrkogårdens övriga träd befinner sig i kanterna är lönnallén mycket framträdande och särskilt viktig att bevara och förnya.

Naturlika kantområden

I dessa partier finns nästan alla träd som inte växer i fält 6 eller i allén. Som nämns ovan behövs det planteras in nya träd här för att undvika det glapp som annars kan

uppstå när björkarna försvinner. För att behålla det naturlika intrycket och inte skapa varken en pelarsal eller slyområden, kan även arter i mellanskiktet planteras in på spridda platser. Arter som föreslås till dessa områden är främst inhemska arter med eventuella inslag av exotiskt buskmaterial, redan idag växer här mycket rhododendron.

Förslag på träd:

Tall, *Pinus sylvestris*

Bergek, *Quercus petraea*

Fågelbär, *Prunus avium*

Björk, *Betula pendula*

Rönn, *Sorbus aucuparia*

Förslag på buskar:

Benved, *Euonymus europaeus*

Vårazalea, *Rhododendron canadense*

Vildros, *Rosa canina*

Trollhassel, *Hamamelis mollis*

Kapellplatsen

Denna plats är i starkt behov av upprustning. Tanken var att platsen skulle vara monumental för att kunna ersätta det kapell som tidigare låg på platsen. Så är det inte idag. Platsen måste utvecklas till att bli mer formstark. Dess cirkulära form passar väl in och behålls, medan resten av utformningen bör bli mer accentuerad. Detta kan göras genom

att använda formstarka träd till exempel pelarek, *Quercus robur* 'Fastigiata Koster' som skulle fungera som landmärken och göra platsen synlig från nästan hela kyrkogården. Eventuellt skulle här också kunna finnas en vattenspegel. En vacker belysning kan också hjälpa till att skapa platsen. Marken kring cirkeln bör beläggas med plattor av natursten lika befintliga på andra platser på kyrkogården. De befintliga hagtornen tas bort liksom spireahäcken i cirkeln.

Häckarna

Ett typiskt drag för kyrkogården. På de ställen där häckarna har försvunnit bör de återplanteras. På vissa ställen där gravarna vänder baksidan mot gången kan det vara läge att plantera in nya häckar. I fält nr 12 finns ett par exempel där det tidigare har stått rader med thuja resp. bergtall. Genom att plantera nya häckar, alternativt rader med perenner, döljs inte bara gravarnas baksidor utan murarnas terrassering förstärks dessutom. För att häckarna skall må bra och få det tillskott av organiska material som de behöver skall de helst stå i gräs och inte i grus.

Trädval

Traditionellt sett har blommande prydnads-träd förekommit relativt sparsmakat på

svenska kyrkogårdar, något som kanske bör betänkas vid val av nya mindre träd. Om traditionerna skall frångås kan ändå sådana träd väljas som har ett ståtligare utseende och en kronform som samstämmer med platsens dignitet. Dvärgformer, träd ympade på lågstam och andra träd som ger ett allt för trädgårdsartat intryck bör undvikas.

Slänten

Det är viktigt både ur säkerhetssynpunkt och ur estetiskt perspektiv att slänten åtgärdas på ett långsiktigt sätt. Enligt en obekräftad uppgift har det på platsen tidigare varit berg i dagen.

Ett alternativ för slänten är att i viss mån plocka fram berget och försöka skapa ett utseende med berg och vegetation som överensstämmer med de övriga kantpartierna.

Ett annat alternativ är att terrassera slänten med långsgående stödmurar. Detta överensstämmer med övriga kyrkogårdens formspråk, terrasseringar förekommer på flera ställen. Murarna bör utföras i något av de material som redan finns på andra ställen som kalksten eller granit. Något som talar för detta alternativ är att fler gravplatser skulle skapas.

GÅNGAR OCH ENTRÉER MM

Entréer

Huvudentrén i sydvästra hörnet ger ett något kalt intryck, det skulle nog avhjälpas något om vattenposten där skulle planteras med en omgärdande häck. Den lilla entrén i norr behöver göras mer tydlig till exempel genom att plantera ny vegetation, använda nytt material och nytt ljus kan entrén upphöjas från smitväg till ”rik-tig” entré. Den östra entrén kommer att stängas av för biltrafik, men fortfarande hållas öppen för gångare. Detta för att den in/utfarten idag utgör en säkerhetsrisk.

Gångar och markbeläggning

Befintligt gångsystem bör bevaras.

De flesta gångar är idag belagda med asfalt. På sina ställen har trädrötter trängt upp och gjort asfaltsytorna ojämna, vilket kan vara en risk vid såväl snöröjning som för besökare till fots. Detta är ett problem som är ofta förekommande på kyrkogårdar och i parker. Det man kan göra är att man vid nyplantering av träd flyttar den en bit bort från gångarna.

Asfalt bör inte läggas på fler gångar. Asfalten på kapellplatsen är sliten och byts ut mot en för platsen mer

passande markbeläggning förslagsvis naturstensplattor.

De mest frekventerade stråken lysas upp bättre, se kapitel om belysning.

Plattlagda gångar har på sina ställen vuxits över av gräs. Det är viktigt att dessa gångar plockas fram och underhålls, även om alla inte används så frekvent är de ett dekorativt inslag i miljön.

På vissa ställen är gruslagret för tjockt vilket hindrar framkomligheten samtidigt som det inte ser snyggt ut. Gruset bör fördelas jämnt i ett tunnare lager.

Naturstenskantad gång, där asfalten har bubblat upp till följd av trädets rötter.

Kapellplatsens asfalt byts ut mot naturstensplattor.

Plattbelagd gång som nästan är helt övervuxen.

Murverk

Murverken på kyrkogården är mycket viktiga att bevara. De finns i flera olika utföranden och material, även vattenposterna har i vissa fall murade kar som också är starkt bevaransvärda.

De kalkstensmurar som omger stora delar av terrasseringarna har ilagningar och fog av cementbruk, vilket bör bytas ut mot kalkbruk vid lämpligt tillfälle.

Ett par exempel på hur ilagningar av cementbruk har lossnat.

Trappor

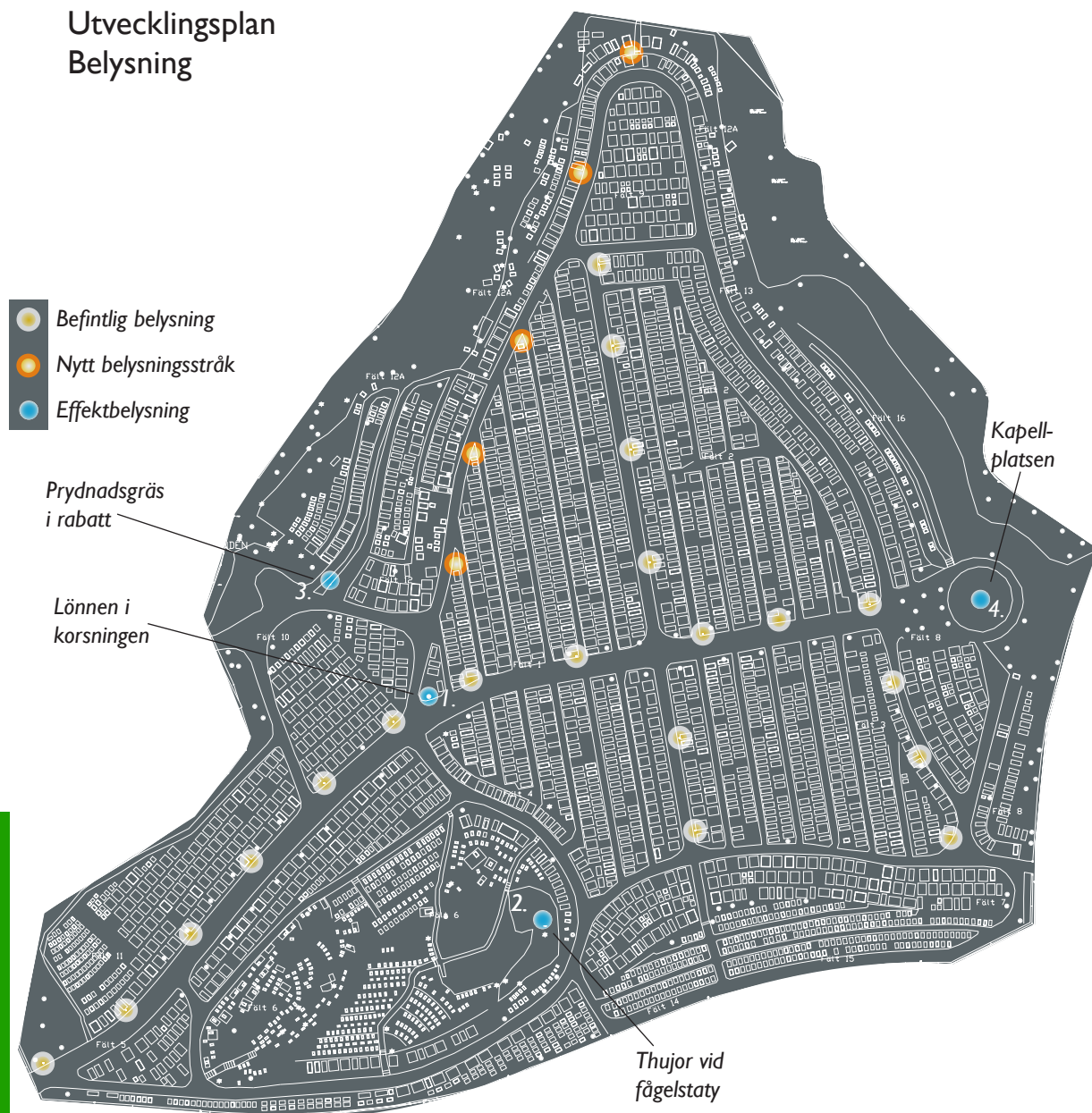
På kyrkogården finns flera större och mindre trappor. Dessa bör även i fortsättningen underhållas så att de inte förfaller. Även i trapporna uppstår samma problem som i murarna på grund av att man har lagat fogar med cement.

Även räcken underhålls och rotskyddas. De har lite olika utformning och kan i vissa fall även bytas ut mot ett mer passande enkelt räcke liknande de som redan finns på flera ställen på kyrkogården.

Detta trappräcke kan stå modell för hur nya räcken ska se ut.

Utvecklingsplan Belysning

BELYSNING

De belysta stråken bör inkludera den västra gångvägen som kanske är den mest frekventerade på kyrkogården. Belysningen bör även gå ända upp i det norra hörnet. På så sätt kopplas den ihop med parkförvaltningens belysta gångstråk utanför, och man slipper problemet med att kyrkogårdens belysta mittstråk leder en ut i ett område som uppfattas som väldigt mörkt.

Bruksbelysningen kan kombineras med punktinsatser med effektbelysning för att skapa en trivsammare och mer spännande kyrkogård även på kvällen.

En modernare belysning kan göras betydligt mer effektiv och miljövänlig till en billigare kostnad än den befintliga.

Belysta stråk

Den befintliga armaturen föreslås bytas ut mot en ny, mer stilren modell, som passar bättre in i kyrkogårdsmiljön. En ljuskälla som avger ett något varmare sken skulle också ge en helt annan stämning på kyrkogården.

Ett par mycket fina armaturer med nordisk design som formmässigt passar in på kyrkogården är Kastrup och Söndergård från Louis Poulsen. Båda två har en hatt av koppar som med tiden kommer att ärga. Kastrup har en klar kupa med avbländningsskydd medan Söndergård har en opal kupa som ger ett mer diffust sken. Båda kuporna är gjorda av polykarbonat vilket gör att de är svåra att slå sönder.

Ett annat alternativ är 804 från NERI som har ett traditionellt formspråk men är mycket modern. Lyktan är helt öppen och har alltså ingen kupa som går att krossa.

Armaturerna bestyckas med en 70 W CDO-ljuskälla som ger ett varmt sken, likt glödljus, med bra färgåtergivning.

Armaturen man väljer monteras på en stolpe som bör vara ca fyra meter hög. Stolpen som trots allt kommer att synas på dagen också, bör ha en enkel utformning och överrensstämma i färg med armaturen. Söndergård och Kastrup skulle alltså kunna monteras på galvade stolpar, medan 804 bör monteras på en stolpe i samma grafitgrå ton som armaturen. En fördel är om man kan använda fundamenten till de befintliga stolparna, eftersom det blir billigare.

Armaturerna Söndergård (överst) och Kastrup (nederst) från Louis Poulsen. Hattarna som är i koppar kommer så småningom att ärga.

Armaturen 804 från NERI. Ljuset kommer från "hatten" och är inte bländande för passerande. Eftersom lyktan inte har något glas är den lätt att underhålla.

Effektbelysning

Här följer fyra förslag på effektbelysning som skulle öka både orienterbarheten i området och förhöja atmosfären på kyrkogården. Det är mycket viktigt att provbelysa innan armaturerna beställs.

1. Lönner i korsningen har en strategisk placering som gör att den kan fungera som ett landmärke. Genom att belysa den markerar man en viktig nod i kyrkogårdens gångstruktur, vilket ökar orienterbarheten. För att skona trädets rötter monteras 5-6 led-armaturer med 12 ljuskällor i varje i töjbara bälten runt trädets stam och grenar. Dessa skall ge ett varmvitt ljus. Ett par av armaturerna riktas nedåt mot stammen och de andra riktas uppåt. Sladdarna dras till en liten box som placeras i närheten av trädet, gärna i skymundan. Det är dock viktigt att konstruktionen hålls under uppsikt så att inte trädet stryps. Det bästa vore om bältet tas ner sommartid så att trädet får vila emellanåt.

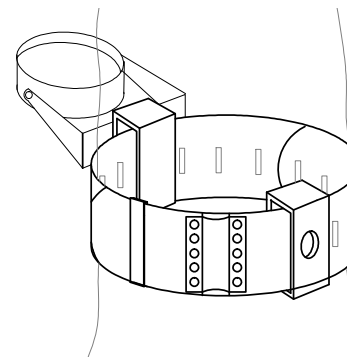
2. Prydnadsgräsets vipor belyses med tre markstrålkastare, typ IPR 10, bestyckade med bredstrålande 20 W metallhalogenlampor. På så sätt skapas ett vackert blickfång.

3. Genom att belysa thujorna på kullen i fält 6, kommer den vackra fågelskulpturen som står framför att framträda som en siluett. Även detta kommer att skapa ett blickfång och ett landmärke. Två mellanstrålande strålkastare på 35 W räcker för att skapa önskad effekt.

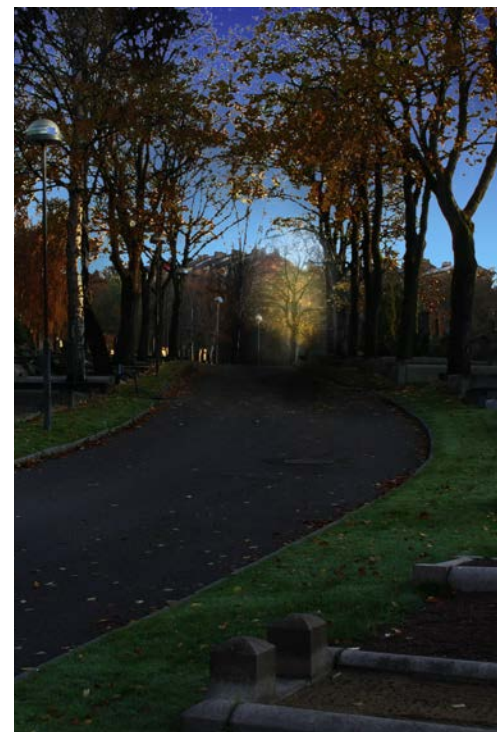
4. När kapellplatsen får ny utformning bör belysning ingå i förslaget.

Fotomontage som visar effektbelysning på prydnadsgräset i perennrabatten.

Typskiss: Ett justerbart bälte med elastiska partier fästs runt trädets stam och/eller grenar. I bältet monteras led-armaturer som riktas både uppåt och neråt och ger ett varmvitt ljus.

Fotomontage som visar hur effektbelysning på lönnen i korsningen kan visa vägen.

UTRUSTNING

Det är viktigt att Göteborgs kyrkogårdar inte likriktas. Skyltning, bänkar och annan möblering är viktiga inslag i miljön som ger möjlighet att förstärka den aktuella kyrkogårdens karaktär.

Bänkar

På kyrkogården finns idag många modeller av bänkar. Det nyaste tillskottet, en bänk helt i plast, kräver visserligen inte mycket underhåll, men utgör knappast något estetiskt tillskott i kyrkogårdsmiljön. Möbleringen är viktig för platsens karaktär och på platser där stämningen är så viktig bör man se till mer än bara funktion. Bänkar som i framtiden placeras på kyrkogården bör därför ha en stilfull och elegant utformning och bestå av traditionella material som trä och metall.

Befintliga gröna bänkar utan ryggstöd bevaras och underhålls.

Skyltar

Dagens skyltsystem består endast av orienteringskartor vid entréerna och små stenar som visar fältnummer. För att öka orienterbarheten kan även mindre kartor över de enskilda fälten sättas upp inne på kyrkogården. Ett bra exempel är skyltningen på

Mariebergs kyrkogård, dock behöver inte skyltningen se exakt likadan ut på alla kyrkogårdar. Stenarna som idag visar fältnummer kan ges en annan utformning som inte påminner om en liten gravsten.

Miljöstationer/Vattenposter

De flesta miljöstationer/vattenposter som idag finns på kyrkogården är mycket smakfullt utformade med murade kar i kalksten. Dessa är mycket viktiga att bevara. Många av miljöstationerna/vattenposterna är även omgärdade av häckar, något som passar mycket väl in med kyrkogårdens övriga karaktär som till stor del bygger på häckar. Dessa häckar bör bevaras och alla platser bör om möjligt utformas med liknande häckar.

Ett problem på kyrkogårdarna är de många elektriska ljusen som placeras ut på gravar. Dessa skall sorteras som elavfall. För att undvika att de hamnar bland de vanliga soporna kan ett eller flera kärl för just elavfall placeras ut vid någon av kyrkogårdens befintliga miljöstationer.

En vattenpost precis vid huvudentrén som skulle kunna rustas upp, till exempel genom att en rygghäck planteras.

Skyltningen på Mariebergs kyrkogård i Majorna i Göteborg. Till vänster en plan över hela kyrkogården med en liten text om kyrkogårdens historia. Till höger en kvarterskarta med gravarnas nummer utmärkta.

GRAVANORDNINGAR

Göteborgs Stadsmuseum (2000) har pekat ut gravar med stort, omistligt kulturhistoriskt värde som skall bevaras för framtiden. Urvalet baseras på kriteriet att de utgör representanter av olika stilar från olika perioder. Dessa är för närvarande 43 stycken och förvaltas av enskilda gravrättsinnehavare (se s. 24).

Både i privat ägo och efter återlämning till Kyrkogårdsförvaltningen skall dessa kulturhistoriskt värdefulla gravar bevaras och hanteras varsamt så att varken den specifika gravanordningen eller kyrkogårdens huvudsakliga karaktär förvanskas. Generellt skall ansvaret att skydda och vårda kulturmiljön delas av samtliga inblandade; gravrättsinnehavare, förvaltare, besökare m.fl. (Hoberg 1990).

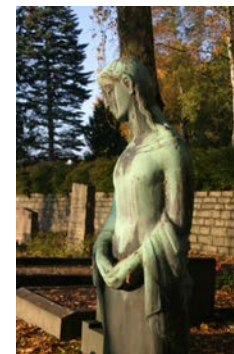
I Stadsmuseets upprättade riktlinjer för enskilda fält år 2000 (s. 41, *Kulturhistorisk inventering*) står dessutom bl.a att ”Återlämnade gravanordningar äldre än 1910 skall ej återupplåtas.” Detta främst pga. att dessa gravanordningar är förhållandevis få i relation till andra gravvårdstyper.

Upplåtelseavtal

Problem uppstår då förvaltningen i framtiden återfår allt för många utpekade kulturhistoriskt värdefulla gravanordningar äldre än 1910. En hållbar praktisk och ekonomisk skötsel av dessa måste kunna upprätthållas, varför viss återupplåtning av nämnda gravar är nödvändigt för att begränsa beståndet av kyrkogårdsförvaltningsägda gravanordningar till en rimlig nivå. Dessutom måste efterfrågan på nya gravplatser inom kyrkogården kunna mötas. Därför har Stadsmuseets riktlinjeförslag i BoO 2008 reviderats till (s. 10-11):

- *Samtliga gravanordningar äldre än 1910 skall bevaras och vårdas på plats, och bör om möjligt inte återupplåtas.*
- *Återupplåtes gravanordningar äldre än 1910 bör detta göras med kunskapsberedande information från kyrkogårdsförvaltningen.*

Vid återupplåtelse av dessa samt övriga kulturhistoriskt värdefulla gravanordningar bör ett avtal upprättas mellan upplåtare och kommande gravrättsinnehavare.

Upplåtaren kan enligt begravningslagen besluta om de begränsningar i gravrättsinnehavarens bestämmanderätt, nödvändiga för att tillgodose en god gravkultur. Dessutom bör tillgänglighet till kunskapsunderlag och möjlighet till diskussion för ökad förståelse för fältens specifika karaktär erhållas gravrättsinnehavaren av Kyrkogårdsförvaltningen.

För grundläggande kunskapsinhämtning krävs snarast en revidering av inventeringen från 2000 och därefter vart 6:e år. Vid upprättandet av en karta över kyrkogårdens särskilt värdefulla gravanordningar bör också en förklarande text samt foto bifogas över varje utpekat objekt. På så sätt blir kunskapen om gravvårdarna bredare och uppföljningsarbetet därefter lättare att utföra.

